

естетичні, біографічні “голоси”, і вони так чи так складають поліфонічну гармонію структурних елементів і неминуче впливають на проблемно-тематичний, зображально-предметний, образно-стильовий рівні твору та його поетику. Тут помічаємо цілу сув’язь дрібніших завдань, які дослідник ставить перед собою: окреслити особливості критичної рецепції Косачевої драматургії в Україні й поза нею, виявити сліди автобіографізму в драмах письменника, дослідити, як він втілює ідеї екзистенціалізму та формати “театру абсурду”, наскільки в нього виражена самоідентичність, як видозмінюється художня правда, яким є інтертекст його творів та ін. За об’єкт дослідження обрано драматичні твори Ю. Косача “Вікінг і Ярославна”, “Потойбіч”, “Ворог”, “Зозулина дача”, “Скорбна симфонія”, “Кортес і безталанна”, “Марш Чернігівського полку”, “Облога”, “Дійство про Юрія-Переможця” та ін.

Уперше введено драми письменника в контекст української драматургії, з’ясовано проблему самоідентифікації та духовних констант рідного простору, художнє втілення екзистенційних мотивів самотності, відчуження, абсурдності життя, обґрунтовано поглиблений психологізм творів, виявлено своєрідність авторського мислення, новаторські тенденції у творчій практиці Ю. Косача. Особливо вдало здійснено інтертекстуальний аналіз драми “Дійство про Юрія-Переможця”, де з’ясовано номінативний аспект авторської стратегії діалогізму, проаналізовано бароккові ремінісценції й окремі міфологічні образи, що були присутні ще в шкільних драмах різдвяного і великоднього циклу, драмах-міраклях, драмах-мораліте. Завершують монографію розділи, присвячені поетичній творчості Ю. Косача й аналізу його есею “На варті нації”.

Отримано 18 грудня 2018 р.

Олександр Астаф’єв
м. Київ

ДОСЛІДНИК У ПОШУКУ НЕ-МІСЦЬ

Поліщук Я. Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі. – Чернівці: Книги – XXI, 2018. – 272 с.

Не від сьогодні Ярослав Поліщук грається в слова на українському літературознавчому полі. Дослідник здавна виробив власний оригінальний стиль письма, який можна означити як гібридний плід літературознавства та географії. Для аргументації цієї тези навіть не треба аналітично занурюватися в його наукові праці – досить пригадати їх назви: “Міфологічний горизонт українського модернізму”, “Література як геокультурний проект”, “Пейзажі людини”. Нова книжка, яка нещодавно вийшла друком у чернівецькому видавництві “Книги – XXI”, цілком логічно й певною мірою очікувано вписується в

означений ряд авторських дослідницьких преференцій, бо назва її – “Гібридна топографія. Місця й не-місця в сучасній українській літературі” – демонструє знаний вже читачам і колегам давній інтерес до геолокації, картографування,

маркування місць тощо. За ідеєю й композицією книжка виглядає свіжо, згадкою про “місця” й “не-місця” інтригуюче, а за широтою дослідницької ерудиції та стилем викладу – майстерно збалансованою.

Структурна будова праці – архетипно тричленна й актуалізує в підтексті різні бінарні версії осмислення просторових образів у літературі (сакральний/профанний, свій/чужий, культури/природи тощо). Свою концепцію просторового картографування Я. Поліщук уґрунтує в постструктуралістському протиставленні місць символічної присутності та відсутності, а відомі теоретики періоду всіляких пост- Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко, Ж. Деріда, Ж. Бодріяр явно чи латентно присутні в тексті – в епіграфах, цитатах й аналітичних стратегіях, як власне дослідницьких, так і виявлених у творах сучасних літераторів. “Місця” і “не-місця” автор праці пов’язує із проблемами національно-культурної ідентичності, з огляду на концепцію символічних “нічийних місць” чи “не-місць” французького антрополога М. Оже. “Місця”, тобто семантизований чи символічно освоєний простір, охоплюють собою літературну топіку, зокрема й просторово-територіальну, що маркується зв’язками з історією; родинною, особистою, легендарно-міфологічною та національною пам’яттю; цивілізаційно регламентованою взаємодією між людьми; гуманістичними цінностями. Це простір, символічно наповнений і перенаповнений, олюднений, культурно адаптований. Опозицією до цих місць, легко здогадатися, постають “не-місця” як простір тотального відчуження людини – причому одночасно і від речей, і від природи, і від інших людей. Це простір, символічно порожній, непевний, який нічого не промовляє до людини і сприймається як транзитний. Місцем біфуркаційних забурень цієї бінарної системи постає “зона війни” – свого роду медіальний простір, який однаковою мірою вагітний потенціалом як символічного освоєння та космізації, так і апокаліптичного занурення в хаос. Одразу додаю ремарку, що оперування бінарною чи тринарною опозицією в роботі із просторовою топографією таких непростих явищ, як сучасна українська література, географія України, історична пам’ять, ідентичність та гібридна війна, загрожує спрощеннями та міфотворчістю. Чи ж вдалось дослідникові уникнути цих спрощень?

Я. Поліщук – дослідник амбітний, який

прагне втримувати планку ідейної новизни та уникання повторів у своїх об’ємних працях. У цій книжці, на мій погляд, не відкриваються нові ідейні горизонти, а відбувається рух у вже визначеному полі власних ідей, заявлених у попередніх працях. Так, значення концепту “місця” легко асоціюється з “Ревізіями пам’яті”, теза про мобілізаційну активність митців і літераторів, зокрема в період після останнього Майдану, знайома з “Реактивності літератури”. Визначення гібридної війни та пов’язаних із нею проблем культурної та національної ідентичностей проговорюються услід за іншими інтелектуалами нашого часу, що виглядає дещо інерційно та не виходить за рамки інформації, вже відомої широкому загалу, зокрема й через ЗМІ. Проте виклад матеріалу здійснюється із належною науковою сумлінністю, відсиланням до важливих і навіть переломних праць в осмисленні подій в Україні після останнього Майдану, окупації Криму та початку воєнних подій у східних областях: “І знов я влізаю в танк...” О. Забужко, “Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща” Р. Шпорлюка, “Теперішнє, нація, пам’ять” П. Нора, “Сучасні інформаційні війни” Г. Почепцова, “Гібридна війна: вижити і перемогти” Є. Магди тощо. Оптимістичний пафос першовідкривача нових горизонтів та проєвропейського відцентрового руху, навіяний загальною ейфорією першого десятиліття незалежності України, змінився в дослідника розважливим прагненням хоча б частково розібратися з тим, що ж відбувається в актуальній українській ноосфері вже третього десятиліття цих неймовірно “довгих часів” (мимоволі пригадується ця метафора В. Рафеєнка) без вагомих змін, і зокрема періоду війни. Він намагається розпізнати нарративні віяння, що визначають наш актуальний світ і які загрози, чи, навпаки, надії на краще вони у собі несуть. У всіх цих міркуваннях Я. Поліщук досить обережний, вони щоразу добре аргументовані, а проте далекі від остаточних присудів та діагнозів – про це свідчить і те, що в книжці немає очікуваних і композиційно завершальних підсумків. Ця семантична порожнеча наприкінці видання справляє враження незавершеності,

що й не дивно, бо йдеться про актуальні ментальні зрушення, які можна хіба що констатувати на певному етапі, проте невідомо, які трансформації трапляться уже завтра. Тому завершеної життєвої історії чи однозначних пророцтв щодо дальшого розвитку подій читач у цій книжці не знайде.

А що знайде? Насамперед динаміку протистояння, зумовлену все тією ж бінарною структурою з перехідним лімінальним простором посередині. Що є фактом dokonаним у книжці? Теза, і теж не нова – про розпад великого радянського нарративу. Це те, що вже відбулося і реанімації не підлягає. Ментальний простір сучасних українців розбудовується на руїнах імперії, на карколомному зміщенні уявлень про центр і маргінес, на не менш карколомній зміні економічної матриці країни, на хаотичному пошуку нової культурної ідентичності. Домінантний тип homo soveticus спочив в Бозі. Але чи народився свідомий національний суб'єкт, який чітко б усвідомлював, що для нього цінне, а що ні, де знаходиться його ментальний центр, на кого й що – Москву, Київ, Грінвіч чи інші місця – орієнтуватися у вимірюванні часу? В авторській концепції Я. Поліщука цей національний суб'єкт на разі у процесі народження чи точніше надриного самотворення, що нагадує картину С. Далі “Геополітичне немовля, яке спостерігає за народженням нової людини”. Це жива істота, яка надсадно перейнята пошуком орієнтирів і зусібч або обмежена, або zagrożена. Проте вже сформовано систему “місць”, котрі є символічно освоєними, і які можуть дати прихисток, стати правдивим домом буття для цього іще кволого і безпорадного національного суб'єкта. Спорудження цього ментального дому, на думку дослідника, – це насамперед заслуга сучасних українських письменників, які протягом принаймні одного-двох десятиліть розробляють історико-патріотичні теми у своїй творчості. Пріоритетно це В. Шкляр, О. Забужко, Л. Костенко, В. Лис, М. Матіос та ін., котрі своїми текстами формують альтернативну мистецьку версію історії культури України та реанімують у такий спосіб її пам'ять. Це якраз та література, що оперує “місцями” і водночас творить їх на рівні родинних чи локальних історій

та легенд, особистих щоденників людей, що були причетні до відстоювання української ідентичності в попередні епохи або й збройно змагалися за українську незалежність. Художні особливості моделювання цих “місць” найпредметніше розкрито на прикладі, умовно кажучи, “волинського тексту” в романах В. Лиса “Століття Якова”, “Соло для Соломії” і “Діва Млинища” та “галицького тексту” на прикладі романів “Фелікс Австрія” С. Андрухович та “Корнелія”, “Виногори” Н. Мориквас. У цих творах здійснюються символічні “ревізії пам'яті”, змальовуються простори, вагітні спогадами, овіяні легендарними історіями, перенаповнені давніми побутовими деталями. Щоправда, усі ці змодельовані письменниками простори чи локуси виглядають дещо непевно – ідеться переважно про образи провінційні, загумінкові або полишені в минулому, хоч і не без ймовірності майбутнього відновлення та воскресіння. Їхня нестійкість і деяка навіть фантомність каже про те, що такі непевні ментальні споруди навряд чи здатні вмістити у собі всеохопну ідентичність сучасних українців, стати єдиним великим домом буття для всіх. Як слушно констатує автор книжки, про народження великого українського нарративу не йдеться. Ідеться лиш про окремі місця сили, локальні ідентичності, а основна робота ще попереду.

Щодо “не-місць”, то вони, як і “місця”, теж утворилися внаслідок розпаду великого радянського нарративу, проте замість пошуку локусів і концептів, пов'язаних з українською національною пам'яттю, ці місця зяють порожнею і розпадом – духовною деградацією, відсутністю здорової соціальної взаємодії, байдужістю до національного та й, зрештою, до будь-якого іншого культурного коріння, інакше кажучи, це зона безґрунтяства й гібридності. Дослідник пов'язує ці “не-місця” з сучасним українським Сходом і Донбасом, розглядаючи їх на матеріалі поеми Л. Якимчук “Абрикоси Донбасу”, романів “Амор[т]е” О. Іванюк, “Казки мого бомбосховища” О. Чупи, “Довгі часи” В. Рафеєнка та збірки оповідань останнього “Мала книжка прощань”. Поміж більш-менш визначеними ментальними локусами буття (“місцями”)

та простором небуття й утрати ідентичності (“не-міцями”) пролягає “зона війни”. Війна ведеться у двох напрямках: з одного боку, щоби укріпити ті ледве окреслені й ще недостатньо міцні ментальні прихистки для людського духу, а з другого боку, щоби зменшити, максимально локалізувати простір “не-міць”, а також вирятувати із тієї “сірої зони” чи зони транзиту принаймні тих, хто захоче бути врятованим. Цей простір чи “зону війни” Я. Поліщук розглядає на прикладі романів “Троща” В. Шкляра та “Інтернат” С. Жадана. Війна, очевидно, шириться не тільки у просторі, а й у часі; це стосується переглядів та переоцінки історичних подій, бо поки “не всі мертві поховані”, гібридний конфлікт триває.

Виходячи з такої своєрідної воєнної топографії та актуальної дислокації ментальних сил, досить чітко промальовується новітня місія сучасного українського письменника, як її розуміє Я. Поліщук, – бути воїном слова і вести наполегливу війну в символічному просторі, послідовно наповнюючи його “своїми” значеннями, цінностями, моделюючи в такий спосіб культурну ідентичність співвітчизників. Наскрізною думкою, у якій переконує автор своїх читачів, є теза, що відповідальність кожного письменника як володаря потужної ідеологічної зброї та його причетність до творення літератури – ментального дому буття для свого покоління – мають стати категоричним імперативом, змушуючи переосмислити естетичні позиції навіть тих, хто занадто “загрався” у постмодернізм. Дослідник навіть простежує відмову від безкінечної образної гри, релятивізму цінностей і певне стильове вичерпання в цьому сенсі у творчості “батька українського постмодерну” Ю. Андруховича.

Якщо повернутися до припущення про деякий схематизм осмислення означених проблем, пов’язаних із формуванням нової культурної ідентичності населення України в умовах гібридної війни, то автору можна зробити ряд закидів у цьому напрямку. Насамперед, український світ у його подачі виглядає занадто розділеним на чорне і біле (що читається вже в ключовій антитезі: “місця” – “не-місця”), та ще й виразно розподілений за територіальним принципом. Це стало вже симптоматичним у свідомості багатьох

сучасних українців – проектувати соціально-політичну Тінь на окуповані території Сходу України й особливо на постіндустріальний Донбас. Аналогічних постіндустріальних містечок, на мій погляд, можна нашукати також у кожній області Центральної чи Західної України. Хіба що в них іще не дійшла справа до гуманітарної катастрофи. Якщо, для прикладу, описати Дрогобич і область (Дрогобич можна замінити іншим топонімом – Запоріжжя, Ужгород тощо) з огляду на промислово-економічну деградацію в пострадянські часи та еміграційний і заробітчанський рух у напрямку Польщі й Чехії, то це був би зовсім інший “галицький текст”, аніж той, який маємо в “австроностальгійних” текстах А. Содомори, Ю. Винничука, Т. Прохаська, Н. Мориквас, П. Яценка, Б. Коломійчука, про які згадує дослідник у своїй книжці. І навпаки, якби С. Жадан чи В. Рафеєнко замість того, щоб констатувати апокаліптичні картини розпаду та інfernальних впливів у хронотопі Донбасу взялися реанімувати історичну пам’ять давньої Слобожанщини від Г. Сковороди до В. Стуса чи В. Голобородька, то в такий спосіб сформували б на підставі тих територій модернізовану власне українську систему “місць”, що були знівельовані чи витіснені на другий план до майже повної амнезії радянською ідеологією. Складність гібридного конфлікту в тім і полягає, що він актуальний не лише “десь там на Сході”, за лінією воєнного розмежування, а тут і тепер, і загрожує перерости у гарячу фазу в будь-якому іншому регіоні. Загалом, простір “місць” у випадку залучення ширшого текстового масиву вдалося б, на мій погляд, суттєво доповнити творами, у яких виразно зчитується “київський текст”, “харківський текст”, “буковинський текст” тощо. Хоч автор і не претендує своєю працею на абсолютну вичерпність теми, оперуючи книжками, що здобули відзнаки, мають великі накладі й добре продаються чи просто дібрані відповідно до власних суб’єктивних уподобань.

Попри ці сумніви та суперечності, які походять не так від непослідовності чи нелогічності думок автора, як від ускладнених українських обставин, книжка навіть віру, що той національний суб’єкт, який формується і який так

потребує новітнього ментального дому, мусить здобути його і в воєнному протистоянні, і на політичній арені, і через сучасну українську літературу зокрема, вихопившись нарешті зі стримувальних оболонок геополітичного яйця та дійшовши до стану повносправної зрілості з мінімумом жертв і саможертвних подвигів, яких і так в українській історії було вчинено доволі. У книжці латентно присутня думка про те, що, імовірно, нова культурна ідентичність українців у XXI ст. має ґрунтуватися не винятково на національній пам'яті та шляхом розмаїтих її ревізій – через українську мову, словесність, автентичну культуру, етнографізм. Українським інтелектуалам доведеться шукати нову ідентичнісну формулу для зрілої суб'єктності сучасного громадянина України.

Я. Поліщук слушно зазначає, що сучасні

письменники в цьому пошуку нової ідентичності ведуть перед. Він наводить досить оптимістичний порівняльний зріз актуального розвитку літератур української, білоруської та російської. Якщо білоруська література невідворотно рухається до фантомного стану в умовах обмеженого функціонування білоруської мови, то українська потужно переймає на себе символотвірну ідеологічну функцію, активно реагуючи, для прикладу, на читацьку потребу в осмисленні воєнних подій, і після 2014 р. “на полицях книгарень з'явилася ціла бібліотечка книжок про війну” (с. 133). Ця зненацька здобута в умовах гібридної війни сила українського мистецтва слова, його послідовна життєтворча “реактивність” додає віри й надії на те, що й соціально-політичний організм країни вистоїть в актуальних катаклізмах.

*Галина Левченко
м. Житомир*

Отримано 17 липня 2018 р.

УКРАЇНСЬКА АРИСТОКРАТІЯ: ЇЇ ВТРАТА І ВІДНАЙДЕННЯ

Набитович І. Дерево життя літературного роду: Іван Федорович, Володислав Федорович, Дарія Віконська. – Київ: Дух і Літера, 2018. – 560 с.

Книжка І. Набитовича “Дерево життя літературного роду”, що побачила світ 2018 р. в серії “Постаті культури” видавництва “Дух і Літера”, передусім зацікавить тих читачів, котрих хвилює тема формування українського інтелектуального середовища в XIX – XX ст. Автор цього дослідження шукає витоки української інтелігенції у Східній Галичині, показує її становлення в межах Австро-Угорської імперії та в Другій Речі Посполитій періоду міжвоєнного двадцятиліття на прикладі давнього аристократичного роду Федоровичів, одна гілка якого попри полонізацію таки залишилася українською, збагативши наше письменство непересічною постаттю Дарії Віконської.

Хочу наголосити на тому, що знаний український і польський літературознавець свідомо звертається до історії повсякденності й ментальностей, започаткованої у студіях школи “Анналів”, не цураючись історії й теорії літератури, етнопсихології і психології творчості, мистецтвознавства і краєзнавства. Мені особисто чи не найбільше імпонує в книжці хай і не

вичерпна, але цікава розповідь про Тернопіль. У цьому місті українське суспільне життя організували О. Барвінський і П. Карманський, тут побували архієпископ Рудольф, М. Лисенко й С. Петлюра. Тут збудували найбільший у Другій Речі Посполитій пам'ятник Ю. Пілсудському в оточенні легіонерів. Тут реалізували свої задуми Іван Федорович і його син Володислав.